

“друкованого” почерку зі статтю виконавця. Наприклад, жіночі “друковані” почерки виявились менш варіативними, ніж чоловічі.

Отже, встановлення статі невідомого виконавця “друкованого” рукопису є принципово можливим.

В подальшому, з метою підтвердження цих закономірностей, необхідно піддати результати аналізу математичній обробці і за коефіцієнтами, що відображають різну частоту зустрічаємості ознак “друкованого почерку” в рукописах, виконаних жінками та чоловіками, визначати стать невідомого виконавця рукопису, виконаного друкованими літерами.

Такий підхід має покласти початок фундаментального дослідження по розмежуванню особливостей ознак “друкованого” почерку чоловіків та жінок і створенню відповідної методики встановлення статі виконавця рукописів, виконаних друкованими літерами.

Подальші розробки в даному напрямку ми вважаємо необхідними та перспективними. Розробка відповідних методик дослідження є нагальною проблемою як для теорії, так і для практики проведення почеркознавчих експертиз, оскільки це дозволить отримувати необхідну пошукову інформацію і звузити тим самим коло розшукуваних осіб.

Список використаної літератури

1. *Ципенюк С.А.* Криминалистическое исследование рукописных текстов, выполненных с подражанием печатному шрифту и специальным шрифтам / С.А. Ципенюк / Канд. дис. — К., 1962. — 294 с.
2. *Кирсанов З.И., Rogozin A.П.* Определение по почерку пола и возраста исполнителя рукописного документа / З.И. Кирсанов, А.П. Rogozin. — М., 1971. — 50 с.
3. *Ципенюк С.А. и др.* Методика вероятностной оценки совпадений признаков при идентификационном исследованием “печатного” почерка / С.А. Ципенюк, И.Л. Колосапов, Е.К. Андрух, С.Ю. Петряев. — К., 1994. — 55 с.

Д.В. Мельник, канд. юрид. наук, експерт

ДНДЕКЦ МВС України

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ІСНУЮЧИХ КІЛЬКІСНИХ МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЧЕРКУ

Наведено перелік існуючих кількісних методів дослідження почерку, проаналізовано стан використання науково-дослідних розробок при проведенні судово-почеркознавчих експертиз та визначено шляхи удосконалення проведення почеркознавчої експертизи.

Одними з найпоширеніших в експертній практиці є короткі та прості підписи. Враховуючи те, що в них відображається малий об'єм графічної інформації, який не лише не дає змогу, в ряді випадків, вирішити поставлені перед експертом завдання за допомогою традиційних методів, а й призводить до помилкових висновків. Тому виникає потреба у використанні таких підходів і методів дослідження, які дають змогу отримувати додаткову інформацію в порівнянні з традиційними можливостями [2; 17], а саме: велика деталізація й формалізація об'єкта, використання нових, зокрема, динамічних, властивостей та вимірювань [10]. Коли об'єктом вивчення стають більш дрібні відображення властивостей та ознак почерку, необхідно робити свого роду перехід з “макро-” на “мікро-” рівень [12, с. 10].

Основним напрямком під час дослідження підписів у сучасному почеркознавстві є комплексний характер дослідження [8], тобто поєднання якісно-описових методів, що накопичені теорією та практикою впродовж багатьох тисячоліть, та математичного моделювання, яке відбувалося за ймовірно-статистичним, вимірювально-статистичним та кібернетичним напрямками [4, с. 16; 13, с. 24 — 26].

Спроби кількісної інтерпретації якісних характеристик почерку й розробка на цій базі методів дослідження в судовому почеркознавстві були розпочаті криміналістами різних країн ще наприкінці XIX сторіччя.

Ідею ймовірності зустрічальності ознак почерку й їх сукупності висловив французький криміналіст А. Бертильон. Він писав у 1897 році, що “Судебная экспертиза почерка действительно превратится в науку лишь в тот день, когда создаст таблицы вероятностей для различных линий (признаков) букв, и эксперт будет давать свой вывод у такой форме: это почерк характеризуемый такими-то особенностями, можно встретить один раз на 1000, 10000 или 1000000 лиц той же социальной категории”. Його концепція отримала широке розповсюдження. Його ідеї розвивали такі криміналісти як С. Оттоленгі, А. Рейсс, Г. Шнейкерт, А. Осборн та інші [6, с. 53].

Представник графометричного напрямку дослідження почерку Е. Локкар уперше в 1941 році на основі кількісної інтерпретації властивостей почерку зробив спробу науково обґрунтувати статистичний характер його стійкості. Він розробив методику вимірювання й складання графіків властивостей почерку, які використовуються при його дослідженні. У кількісному підході він бачив шлях до створення наукових основ експертизи почерку.

Проте, відсутність у той час теоретичної бази, яка була обумовлена загальним рівнем розвитку судово-почеркознавчої експертизи, не дозволила практично реалізувати ідею кількісного вираження ідентифікаційних властивостей почерку.

Розвиток якісного рівня судового почеркознавства дало змогу математизувати цю галузь знань.

Так, у результаті активного впровадження в судово-почеркознавчу експертизу математичного моделювання [13, с. 9; 94] було створено цілий ряд методик, які об'єктивізують експертне дослідження і розширюють його можливості при вирішенні ідентифікаційних та неідентифікаційних завдань. Серед таких методик можна назвати:

- методику оцінки збігів ознак стосовно текстів, що виконані скорописом (відомча лабораторія, 1965 р.);
- методику оцінки збігів ознак почерку з урахуванням його групової належності (ВНДІСЕ, 1968 р.);
- методику оцінки розбіжностей у схожих почерках (ВНДІСЕ, 1969);
- методику встановлення статі виконавця почерку (НДІ МВС, 1969 р.); (на сьогодні вже є декілька методик установлення статі виконавця в залежності від виробленості письмово-рухової навички);
- методику встановлення статі й віку виконавця рукопису (відомча лабораторія Рогозін. Кірсанов), зараз ця методика не працює.
- методику встановлення факту навмисного викривлення почерку скорописним способом (ВНДІСЕ, 1972 р.) [6, с. 58];

Пізніше почали з'являтися методики, які відносяться до дослідження конкретних почеркових об'єктів, зокрема:

- методику диференціації високовироблених почерків за ступенем досконалості рухів (ВНДІСЕ, 1979 р.);
- методику оцінки апіорної інформативності підпису (ВНДІСЕ, 1983 р.) [7; 28];
- методика диференціації справжніх підписів та підписів, що виконані з наслідуванням після попереднього тренування (ВНДІСЕ, 1984 р.);
- методика дослідження цифрових записів обмеженого об'єму (Литовський НДІСЕ) та інші [6, с. 58].

Отже, найбільш відповідним пізнанням почеркових закономірностей є математичне моделювання, що ґрунтується на ідеях та апараті математичної статистики, а також теорії ймовірностей [2; 3; 11]. Імовірнісний підхід дав ефективні результати для розвитку як теоретичних так і практичних положень судового почеркознавства. Теорія ймовірностей та математична статистика мають ті різноманітні універсальні матема-

тичні моделі, що можуть використовуватися у виявленні законів, які керують почерковими об'єктами, а також для створення на їх основі методів дослідження почерку, зокрема підписного [5; 9]. Отже, математизація експерименту в судовому почеркознавстві дозволяє отримати нові, точні знання про раніше невивчені закономірності й виражати їх в більш конкретній формі.

Аналіз 253 висновків експертно-криміналістичних підрозділів системи Міністерства внутрішніх справ України та судово-експертних установ Міністерства юстиції (СЕУ МЮ) України показав, що судово-почеркознавчі експертизи в Україні в основному проводяться на базі якісно-описових методик як загальних, так і окремих, розроблених для вирішення завдань та об'єктів дослідження. Модельні методи та методики, що засновані на кількісних показниках, застосовуються почеркознавцями вкрай рідко.

Це підтверджує і результати анкетування експертів-почеркознавців СЕУ МЮ України, яке було проведено у 2005 році з метою визначення практичної "цінності" існуючих окремих методик та надання пропозицій щодо вдосконалення експертної практики КНДІСЕ МЮ України [15, с. 69].

За його результатами встановлено, що найбільш проблемною виявляється ситуація, що склалася відносно використання саме кількісних математичних і кібернетичних методів [4, с. 16] та методик, які в основному ґрунтуються на ймовірнісному моделюванні [5]. При вирішенні ідентифікаційних задач кількісні методи дослідження застосовуються почеркознавцями СЕУ МЮ України в експертній практиці вкрай рідко. Серед них можна назвати методики: встановлення виконавця рукопису, що нанесений навмисно змінним почерком; виключення виконавця рукописного тексту за ступенем досконалості рухів; дослідження текстів виконаних з наслідуванням друкованим шрифтам при наявності скорописних зразків; встановлення справжності (несправжності) коротких та простих підписів [1]. При цьому експерти відмічають, і ми з цим погоджуємося, трудомісткість даних методик, значний час при їх застосуванні, що витрачається під час експертного дослідження за умов великого експертного навантаження, а також те, що задачі, для виконання яких дані методики розроблені, вирішуються за допомогою якісно-описових методів дослідження.

Вищенаведене дало змогу виявити основні причини неповного використання науково-дослідних розробок у судово-почеркознавчій експертизі, а саме:

- 1) недоліки інформаційного забезпечення;
- 2) складність методичних матеріалів для сприйняття під час самостійного вивчення та використання;
- 3) трудомісткість методів, що пропонується в цих методиках при великому експертному навантаженні [8, с. 9];
- 4) відсутність необхідного технічного оснащення [8, с. 11] та програмного забезпечення;
- 5) недоліки власне методик, пов'язані з їх “моральним” старінням, недостатньою ефективністю та ненадійністю висновків, складністю застосування тощо;
- 6) суб'єктивні причини, пов'язані з особистими якостями кожного експерта (недостатній рівень оволодіння спеціальними знаннями, малий експертний досвід, наявність психологічного бар'єру перед новітньою технологією тощо) [8, с. 9].

Аналізуючи зазначені причини, доцільно було б відмітити можливі шляхи їх вирішення.

Дійсно більшість кількісних методів та методик дослідження носить допоміжний характер, при цьому вони дуже трудомісткі, потребують багато часу при використанні їх в “ручному” режимі. Тому їх застосування в експертній практиці доцільне лише в складних експертних ситуаціях та при наявності відповідних комп'ютерних програм. Належне програмне забезпечення експертів цього напрямку дослідження не тільки дасть змогу скоротити час, витрачений на використання певної методики, а й буде сприяти підвищенню надійності отриманих результатів.

Тому при створенні та удосконаленні експертних методик розробники повинні прагнути до їх спрощення у застосуванні. При описуванні методик у спеціальній літературі слід уникати двоякого тлумачення одних і тих самих положень, викладати думки чітко і ясно, тобто таким чином, щоб вони були зрозумілими без спеціальних роз'яснень.

Інтенсивність використання тих чи тих методик в експертній практиці, безумовно, залежить і від інших характеристик цих методик, їх ефективності, надійності результатів, що отримуються, ефективних умов застосування, економічності, актуальності задач, що вирішуються за їх допомогою. Отже, будь-яка методика повинна “працювати” з урахуванням усіх її функцій.

Необхідно відмітити, що у судовому почеркознавстві в різні часи було розроблено значну кількість нетрадиційних (спеціальних) методів та окремих методик дослідження, проте багато з них через їх неефек-

тивність або “моральне застаріння” у теперішній час в експертній практиці не використовуються [15, с. 49]. За останні 30 років у нашій країні відбулися численні соціально-економічні зміни, постійно відбувається науково-технічний прогрес, природній процес розвитку науки, а також спостерігаються і суттєві зміни структури почерку (підпису) сучасних людей, що у значній мірі зумовлює зміну змісту зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на формування письма [14, с. 15].

Зміна змісту зовнішніх факторів за останні півстоліття відбулися за рахунок:

- зміни перових пишучих приладів — на кулькові, гелеві та інші ручки, які дозволяють здійснювати безвідривне письмо (1960–1970-ті роки) [14, с. 16];
- поява, на відміну від старого, нового варіанту прописів спрощеної будови (1971 р.);
- зміна методики навчання письму з урахуванням уведення програми навчання дітей з шестилітнього віку, і появою, у зв’язку з цим, більш спрощеного варіанту прописів (1990-ті роки);
- розвиток комп’ютерних технологій, який призвів до значного збільшення кількості підписів у порівнянні з виконанням рукописних текстів (близько 80% підписів, на підставі власного експертного досвіду);
- збільшення документообігу, що призвело до спрощення підписів, які практично не відображають прізвища виконавця і, як правило, складаються з безлітерних штрихів.

Зміна змісту внутрішніх факторів відбувається за рахунок соціально-економічних перетворень, які відбувалися в нашій країні за останній час, і впливали на формування та розвиток особистості, зокрема:

- технічна революція призвела до різкого зниження фізичних навантажень на людину [16];
- збільшення інтелектуальної роботи в порівнянні з фізичною. Таке положення призводить до поступової зміни структури і принципів роботи головного мозку.

Наведені причини безперечно вплинули на зміну анатомічних, психологічних та фізіологічних особливостей організму сучасної людини.

Таким чином, з’явилося покоління молодих людей нової формації, тобто із зміненими по відношенню до попереднього покоління (які виростили і інших соціальних умовах) психофізіологічними якостями.

Насамкінець, однією з причин неповного використання кількісних методів при проведенні судово-почеркознавчих експертиз є певний психологічний бар'єр у деяких спеціалістів перед вивченням та впровадженням в експертну практику математичних методів та ЕОМ. Так, ряд учасників анкетування зазначили, що вони незнайомі з деякими методиками, оскільки вони розроблені для задач, що рідко зустрічаються в експертній практиці [15, с. 84]. Але, оскільки такі задачі все ж таки зустрічаються, експерт-почеркознавець повинен знати методи їх вирішення та володіти ними. Не можна також погодитися з думкою ряду спеціалістів, які не вважають за необхідне використання у практиці кількісних методів та методик дослідження через те, що в почеркознавстві існують альтернативні якісно-описові методи для вирішення експертних задач. По-перше, не завжди певні задачі вирішуються на рівні якісно-описових методів (ще великий відсоток висновків у формі ПНВП, зустрічаються й експертні помилки). По-друге, у своїй роботі в цілому та при побудові конкретних досліджень експерт-почеркознавець повинен враховувати не тільки цільову функцію тієї чи іншої експертної методики, а і допоміжні — оціночну, обґрунтовальну, пізнавальну тощо.

Подолання психологічного бар'єру перед використанням певних наукових розробок в експертній практиці можливо тільки шляхом правильної організації навчання, підготовки та підвищення кваліфікації експертних кадрів [8, с. 11].

Отже, виходячи з вище наведених причин неповного використання науково-дослідних розробок при проведенні судово-почеркознавчих експертиз та нагальної потреби використання кількісних методів при дослідженні малоінформативних підписів, необхідно:

- проаналізувати існуючі кількісні методи та методики, розроблені відносно малооб'ємних почеркових об'єктів, зокрема, підписів, які виконані з наслідуванням з попереднім тренуванням. Аналіз зазначених методів передбачає виявлення та усунення недоліків, зазначених методик, які пов'язані з “моральним старінням”, відсутністю необхідного обладнання та програмного забезпечення, що сприяє спрощенню застосування кількісних методів, а також вивчення кількісних ознак, які в них використовуються;
- у разі відсутності кількісних методів, призначених для дослідження малоінформативних підписів, постає інше завдання, яке спрямоване на пошук системи ознак, які дозволять якісно-описові методи доповнити більш точними — кількісними. Реалізація вирішення цього

завдання передбачає вивчення безпосередньо властивостей коротких та простих підписів, виявлення їх кількісних характеристик і розроблення нових модельних методів, спрямованих на дослідження малоінформативних підписів.

Список використаної літератури

1. Комплексная методика установления подлинности (неподлинности) кратких и простых подписей : метод. пособ. для экспертов / [Н.В. Дутова, Л.Е. Ли, В.Ф. Орлова, и др.]. — М. : ВНИИСЭ, 1987. — 119 с.
2. *Леканова Л.Г.* О возможностях применения количественной методики при исследовании кратких почерковых объектов / Л.Г. Леканова, А.В. Смирнов // Вопросы теории и практики судебной экспертизы: сб. науч. трудов ВНИИСЭ. — М. : ВНИИСЭ, 1983. — С. 47–53.
3. *Лысенко А.Н.* Современное состояние криминалистического исследования неподлинных подписей / А.Н. Лысенко // Обзорная информация. — М., 1990. — Вып. 4. — С. 87–94.
4. *Манцветова А.И.* Предмет, система, методы и задачи судебного почерковедения / А.И. Манцветова, В.Ф. Орлова, А.Р. Шляхов // Вопросы совершенствования методики судебно-почерковедческой экспертизы: теорет. семинар, 18–19 окт. 1968 г.: рефер. докл. и сообщ. — М.: ЦНИИСЭ, 1968. — С. 5–20.
5. *Маурина Н.П.* Обобщение экспертной практики по экспертизам, проведенным с применением вероятностно-статистических методов оценки признаков и метода графического дисперсионного анализа письменных знаков / Н.П. Маурина. — М.: ВНИИСЭ, 1975. — 68 с.
6. *Меленевська З.С.* Судово-почерковзнавча експертиза: навч.-метод. посібн. / З.С. Меленевська, Є.Ю. Свобода, А.І. Шаботенко [за заг. ред. І.П. Красюка]. — Укр. Центр духовн. культури, 2007. — 280 с.
7. *Орлова В.Ф.* Оценка априорной информативности подписей / В.Ф. Орлова, Л.Е. Ли, А.В. Смирнов // Экспертная практика и новые методы исследования. — М., 1983. — Вып. 18. — С. 21–35.
8. *Орлова В.Ф.* Состояние теоретических и экспериментальных разработок в области проблемы комплексного исследования подписей и перспективы их развития / В.Ф. Орлова // Проблемы комплексного криминалистического исследования подписей : матер. Всесоюз. науч.-практ. семин., 29–31 окт. 1985 г. в Харькове. — М.: ВНИИСЭ, 1986. — С. 3–17.
9. *Орлова В.Ф.* Современное состояние теории и практики судебнопочерковедческой экспертизы, возможности дальнейшей разработки научных основ и методики экспертизы малообъемных почерковых объектов / В.Ф. Орлова // Современное состояние судебно-почерковедческой экспертизы и перспективы ее развития. // Материалы Всесоюзн. научн.-практич. семинара в г. Куйбышеве, 1980. — М., 1981. — С. 3–23.
10. *Панова Р.Х.* Система динамических признаков и возможности их использования при исследовании подписей, выполненных в необычных условиях / Р.Х. Панова, Л.Е. Ли // Теория и методика судебно-почерковедческого исследования документов: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ. — М.: ВНИИСЭ, 1988. — С. 33–34.
11. Применение методов исследования, основанных на вероятностном моделировании, в судебно-почерковедческой экспертизе: метод. пособ. / Г.Ф. Богачкина, С.М. Вул, В.Ф. Орлова и др.; под ред. В.Ф. Орловой. — М., 1976. — 360 с.

12. Судебно-почерковедческая экспертиза малообъемных почерковых объектов: метод. пособ. для экспертов. — Вып. 1.— М.: РФЦСЭ, 1996. — 150 с.
13. Судебно-почерковедческая экспертиза: метод. пособ. для экспертов, следователей, судей. — Вып. 1. — М.: ВНИИСЭ, 1988. — 127 с.
14. *Сысоева Л.А.* Теория и практика судебно-почерковедческой экспертизы на рубеже XXI века: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Л.А. Сысоева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1200199>
15. Удосконалення практики застосування наукових розробок у судово-почеркознавчій експертизі на сучасному етапі її розвитку в Україні: звіт Київ. НДІ суд. експ. про науково-дослідну роботу П.1.1—2005/5. — К., 2009. — 99 с.
16. Человек будущего. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://mnogodeneg.kiev.ua/?q=node/22>
17. *Шахтарина Н.И.* Судебно-почерковедческая экспертиза с использованием данных количественной зависимости частных признаков / Н.И. Шахтарина // Экспертная техника. — М.: ЦНИИСЭ, 1968. — Вып. 26. — С. 3—17.

Резюме

Приведен перечень существующих количественных методов исследования почерка, проанализировано состояние научно-исследовательских разработок при проведении почерковедческих экспертиз, определены пути усовершенствования проведения почерковедческой экспертизы.

Summary

The article describes lists of quantitative methods of researching manuscripts. Here is considered stay of using scientific developments in researching handwriting examinations and defined ways of improvement of handwriting examination.

Є.Ю. Свобода, канд. юрид. наук, ст. викладач

Національна академія внутрішніх справ

СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ПІДПИСІВ: СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ

В статті розглядається поняття “підпис”, проаналізовано можливості дослідження підписів в залежності від завдань, які вирішує експерт.

На сьогоднішній день підпис є найбільш розповсюдженим матеріалом, який надходить на дослідження в якості об’єкту судово-почеркознавчої експертизи. Це, в свою чергу, обумовлює необхідність більш ретельного його вивчення.

Вивченням різних аспектів дослідження підписів займалися такі відомі вчені, як Л.Є. Ароцкер, О.А. Єлисеєв, Н.І. Клименко, Н.О. Комісарова, В.В. Липовський, З.С. Меленевська, В.Ф. Орлова, Т.В. Орлова, С.М. Потапов, С.А. Ципенюк, Б.І. Шевченко та інші.